

Bolek Zoltán¹

Hadifogolysorsok Oroszország európai részén 1914–1919 között

Fates of Prisoners of War in the European Part of Russia Between 1914–1919

Absztrakt

Az első világháborúban olyan nagy tömegek kerültek hadifogságba, mint az előző nagy háborúkban még soha. Tanulmányomban elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia orosz fogságba esett katonáinak sorsát vizsgálom. Ezen belül is főként Oroszország európai részére fókuszálok. A hadifoglyok elhelyezését, a fogolytáborokat próbálom bemutatni, valamint egy orosz hadifogolytáborban (Jelabuga, Kazany körzet) elhunytakról készítettem összehasonlító statisztikát.

Kulcsszavak: első világháború, hadifogoly, orosz hadifogolytábor, délszláv és magyar katonák

Abstract

The First World War saw the loss of more prisoners of war than any previous major war. My study will focus on the fate of the soldiers of the Austro-Hungarian Monarchy who were taken prisoner by Russia. Within this, I focus primarily on the European part of Russia. I will try to show the placement of prisoners of war, the prison camps, and I will also provide statistics on those who died in a Russian prisoner of war camp (Yelabuga, Kazan district).

Keywords: First World War, prisoner of war, POW camp in Russia, South Slav and Hungarian soldiers

¹ E-mail: zoltanbolek@gmail.com

Bevezető

Az 1914-től 1918-ig tartó nagy háború nemcsak új stratégiákat, fegyvereket és harcmódokat hozott a hadviselésben, hanem megjelent a hadifoglyok óriási létszáma is mindkét hadviselő szövetség hátszögében. Milliós nagyságrendekben kerültek évek alatt tisztek, tiszthelyettesek és katonák, valamint civilek is hadifogságba. Őket el kellett látni, szállítani, őrizni, és ha szükséges, gyógykezeltetni. Ez nem egy megszokott tevékenység volt, a helyzetet a már életbe lépett nemzetközi szerződéseknak megfelelően kellett kezelni. S ez utóbbi nem minden esetben történt e szerződéseknak megfelelően. Tanulmányom a központi hatalmak katonáinak oroszországi hadifogságát vizsgálja. (Kutatásom földrajzi szempontok alapján történt.) Oroszország európai, szibériai és turkesztáni hadifoglytáborainak helyzetét, illetve időben 1914-től a bolsevik forradalomig/puccsig, majd azt követően az 1919-ig tartó időszakot elemeztem. A hadifoglyok nemzeti, nemzetiségi hovatartozását is kutattam, mert a forrásaim alapján jelentős különbségek mutatkoztak mind a velük való bánásmódban, mind pedig a helyzetükben. Legfontosabb és legfőbb forrásom Elsa Brändström *Unter Kriegsgefangenen in Russland Sibirien 1914–1920* című visszaemlékezése volt.² Brändström az oroszországi Szentpéterváron született 1888. március 26-án. Édesapja az ottani svéd nagykövetség katonai attaséja volt. Hároméves korában visszaköltöztek Svédországba, apját – már tábornokként – 1906-ban mint svéd nagykövetet újból Szentpétervárra vezényelték, ahová ismét vitte a családját, Elsa 1908-ban utazott a szülei után. A nagy háború kitörésekor jelentkezett az orosz hadseregbe ápolónőnek.³ 1915-ben csatlakozott a Szibériában dolgozó Svéd Vöröskereszthez, hogy segíthesse a német és az osztrák–magyar hadifoglyokat s azok gyógykezelését. A hadifoglytáborokban végzett munkájáért a német és az osztrák–magyar hadifoglyok csak „Szibéria angyalának” nevezték.⁴ Megszervezte a nagy nehézségek ellenére egy svéd segélyszervezetet. Többször járt különböző hadifoglytáborokban, majd az orosz forradalom után letartóztatták, internálták, s csak 1920-ban térhetett haza Svédországba. A volt német hadifoglyokért, családjáikért és az árván maradt német gyerekekért a Németországban történt letelepedése után is sokat tett.⁵ Egybehangzó források szerint különbségek voltak a legénységi és a tiszti állomány ellátásában is. Az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb, hadifoglyokban mért vesztesége Przemysl második ostroma után következett be, amikor is a védők már nem tudták tovább tartani Galícia legfontosabb és legnagyobb erődítményrendszerét a hosszú hónapokig tartó ostromzár után. Przemysl eleste után körülbelül 120 000 fő került hadifogságba.⁶ „Tizenkét tábornok esett orosz hadifogságba (3 még 1914 őszén, 9 pedig Przemysl 1915. március 22-én történt kapitulációja alkalmával). Közülük 11 fő tért vissza otthonába, Blaim vezérőrnagy öngyilkosságot követett el a kényszerű rabságban.”⁷ Orosz hadifogságba estek továbbá német, török és bolgár katonák is az első világháború folyamán.

² BRÄNDSTRÖM 1927.

³ Anna Sandströms högre lärarinneseminarium, Stockholm [é. n.].

⁴ KAPLAN [é. n.].

⁵ RADAUER 2014.

⁶ CSIKÁNY 2010: 64. Az orosz hadifogságba esett osztrák–magyar tábornokokról bővebben BALLA 2012: 847–862.

⁷ BALLA 2012: 847–862.

Az oroszországi hadifoglyok létszáma országok szerint a következő volt:

- 2082 birodalmi német tiszt és tisztjelölt kadét,
- 165 000 birodalmi német katona,
- 54 146 tiszt és tisztjelölt kadét az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéből,
- 2 050 000 katona az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéből,
- 950 tiszt az Oszmán Birodalom hadseregéből,
- 50 000 katona az Oszmán Birodalom hadseregéből,
- 200 tiszt és katona a Bolgár Királyság hadseregéből.

Mindösszesen: 2 322 378 hadifogoly.

Az orosz hadifoglyok létszáma:

Németországban:

- 14 050 tiszt,
- 1 420 479 katona.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában:

- 5000 tiszt,
- 1 365 000 katona.

Mindösszesen: 2 804 529 fő.⁸ Az itt felsorolt adatok nagyságrendjét a későbbi szakirodalmi feldolgozások is megerősítik.⁹

A hadifogságot szabályozó nemzetközi egyezmények

Az egyezmények közül a legfontosabb a nagy háború előtt egy évvel megkötött és 41 ország vezetői által aláírt dokumentum, Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény,¹⁰ amelyet hágai egyezménynek is szokás nevezni, és amely az évtizedek alatt kiegészült és bővült. Most azonban csupán a vizsgált időszakunkra érvényes nemzetközileg elfogadott szabályozást ismertetem, a hadifoglyokról szóló II. fejezetet. (A törvény III. fejezete a betegekről és a sebesültekről szól, amit a genfi egyezmény szabályoz.) A törvény 20 cikkből állt, többek között benne foglaltattak a következők: a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, joguk van a vallásukat gyakorolni, a személyes tárgyait megtarthatják, internálhatók, azonban ha megszűnnek egyes okok, akkor bizonyos körzetben szabadon mozoghatnak. Továbbá dolgozhatnak, és ezért fizetés illeti meg őket, szállást, élelmet és ruházatot is kell számukra biztosítani. Az egyezmény a hadviselő feleket kölcsönösségre kötelezte a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében, s őket segélyező egyesületek is felkereshették, valamint csomagokat is kaphattak, akár otthonról is. A béke megkötése után a lehető legrövidebb időn belül a hadifoglyokat vissza kell bocsátaniuk a hazájukba.

A nagy háború alatt több konferenciát is szerveztek a semleges államok a hadifoglyok helyzetének javítása érdekében. Többek között Dániában és Svédországban. A hadifoglyok helyzetét a Nemzetközi Vöröskereszt ellenőrizte, s általában a semleges

⁸ BRÄNDSTRÖM 1927: 8.

⁹ Lásd BALLA 2012 5. és 6. lábjegyzetben idézett tanulmányát.

¹⁰ 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

országok – valamint a háborúba való belépéséig az Egyesült Államok is. De kölcsönöség alapján a hadviselő felek nemzeti vöröskeresztes szervezetei is meglátogathatták a hadifoglyok táborait. Azt mindenképpen tudták az egymással szemben álló felek, hogy ha valamelyik országban szankcionálják a hadifoglyok helyzetét, az természetesen kihat a másik fél őrizetében lévők sorsára is.

Hadifoglytáborok Oroszországban

Ezeket a táborokat vagy már készen lévő épületekből, vagy a hadifoglyok által létesített barakkokból (fából és földből – föld alá épített „szállásokból”), vagy csak faszkeretű szálláshelyekből hozták létre. Voltak „gyűjtő” vagy „átmeneti” hadifoglytáborok, amelyek Oroszország európai részén helyezkedtek el, a Monarchia szempontjából ez Kijev városát jelentette, de katonáink egy része megjárta Szentpétervárt és Moszkvát is.

Az északnyugati frontról a vonatok Pétervárra mentek. Az oda érkező hadifoglyokat egy nagy katonai kórházban, a Nyikolaj Kórházban helyezték el, ahol az oroszoktól külön kórteremben feküdtek. Ebben a kórházban a körülmények viszonylag jók voltak, de a politikai hangulattól függtek, ezért a foglyok sem az orosz vereségek utáni gyűlölködéstől, sem az orosz győzelmek utáni bizonyos jóindulattól nem tudtak szabadulni.¹¹

Öt kilométerre Moszkvától található az Ugresszkaja¹² állomás. Ez volt a legnagyobb gyűjtőhelye a frontról érkező sebesült hadifoglyoknak és a moszkvai katonai kórházakból szabadultaknak, akiknek gyakran még mindig nyílt sebeik voltak, és akik számára Ugresszkájában nem volt sem gyógyszer, sem kötszer. A foglyok gyakran hetekig maradtak Ugresszkájában, amíg létszámuk elegendő nem volt ahhoz, hogy egy zárt transzporttal valamelyik kelet-oroszországi, szibériai vagy turkesztáni táborba szállítsák őket. Ugresszkájában töltötték első hosszabb tartózkodásukat a foglyok, és itt kaptak képet jövőbeli mindennapi életükről. Egy nagy fészerben voltak elszállásolva; a sorkatonák alul, a tisztok pedig egyfajta nyitott, magas emelvényen középen, amelyet általában *kikerikinek* neveztek.¹³

A hadifoglyok harmadik fő gyűjtőhelye Kijev volt, ahová a déli és délnyugati frontról érkeztek foglyok, akiket az állomástól néhány kilométerre lévő erődben internáltak. A meglévő szálláshelyek nem voltak elegendők a foglyok nagy számának befogadására, így leírhatatlan zűrzavar uralkodott, és százaknak kellett a szabadban várakozniuk a továbbszállításra, még télen is. Kijevben első alkalommal került sor név, rang és ezred szerinti nyilvántartásba vételre. A német és a magyar hadifoglyokat elkülönítették a szláv nemzetiségűektől, ami összefügg a hadifoglyok között zajló szláv mozgalommal. A németeket, az osztrákokat és a magyarokat itt időnként formálisan is megkülönböztették, hogy hangsúlyozzák a szláv nemzetiségű hadifoglyok előnyben részesítését. Nem volt ritka, hogy azokat, akiknek még volt valamijük, megfosztották utolsó javaiktól, és a szemük láttára adták át a szláv

¹¹ BRÄNDSTRÖM 1927: 10.

¹² Ma Moszkva egyik metróállomásának neve.

¹³ BRÄNDSTRÖM 1927: 16.

hadifoglyoknak, akik közül sokan már 1914 szeptemberében bizalmi állást töltöttek be az oroszoknál. Kijevtől harminc kilométerre fekszik Darnica,¹⁴ amely 1915-től tranzittáborként működött.

Az európai részen jelentős állandó táborral rendelkezett a Kazanyi Kormányzóság is, így Kazany városa mellett is volt tábor. A hadifoglyokat először gyalogmenetben hajtották körülbelül 50–100 km-t, majd az ott legközelebb lévő pályaudvaron a katonákat leggyakrabban állatszállító vagonokba rakták, míg a tisztek személyszállító vagonokba kerültek. A vagonokat fegyveres orosz katonák őrizték, azokat lezárták, illetve az ajtókat, ablakokat bedeszkázták. Az útra eltérő mennyiségű élelmiszert és vizet raktak be, a többnapos út során a bent lévőknek a szükségleteiket is ott kellett elintézniük. A hadifoglyoktól nemcsak a fegyvereiket vették el, hanem sokszor út közben személyes értékes tárgyaiktól is megfosztották őket, ez főleg a háború utolsó éveiben volt jellemző, s őket főként a kozákok bántalmazták a menet során, korbáccsal és kardlappal. A vasúti szállítás körülményei, az éhezés és az elégtelen higiéniai körülmények miatt fertőző betegségek tizedelték a hadifoglyokat. 1914 decemberében az orosz kaukázusi, déli frontról zárt vagonokban 3 heti út után a bent lévő 200 török hadifoglyból a pizsokban csupán 60 fő maradt életben, miután Penza városában kinyitották a vagonajtókat.¹⁵ 1915 februárjában a Szamarába érkező két vagonba bezsúfolt 65 török hadifoglyból nyolc túlélő maradt.¹⁶ A hadifoglytáborok minden esetben több ezer kilométerre voltak a frontvonalától, ezzel is gátolva a szökési hajlandóságot. A magyar nemzetiségű hadifoglyok helyzete volt talán a legrosszabb, hiszen Oroszországban például éltek német nemzetiségűek, akik segítették nemzetársaikat. A török hadifoglyoknál, ha muszlimok lakta vidéken szállásolták el őket, a helyi közösség igyekezett sorsukat könnyebbé tenni, egyébként nemzetközi segítségre, szolidaritásra nem számíthattak. Az Asztrahányba érkező török hadifoglyok helyzetéről így ír egy osztrák kadétjelölt: „Asztrahány elsősorban török–tatár volt. A muszlim hittestvérek maguk közül valóknak érezték a török hadifoglyokat vallási okokból. Vonzódtak az Iszlám Félhold földjéről érkezőkhöz. És a városba érkezésük első napjától mindent megtettek, hogy könnyítsék életüket, titkos adományokkal is.”¹⁷ A helyiek még „házi munkára” is kivitették őket, ami inkább egy vendégeskedésre hasonlított, de ilyen segítséget kaptak a zsidó vallású hadifoglyok is a helyi zsidó hittársaiktól. A szlávokat az oroszok testvérnépnek tekintették, az ő helyzetük volt talán a legjobb az összes hadifogly közül, s a nyelvi hasonlóság megkönnyítette mind a táborok őreivel, mind a lakossággal való kapcsolattartást, így híreket is könnyebben szereztek a külvilági történésekről. A magyarok a nyelvi különbözőségük miatt is komoly hátrányban voltak, így igazából csak a semleges országok és a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével bizakodhattak. A németeket gyűlölték talán a legjobban az orosz fogvatartók, az osztrákokat és a magyarokat minden bizonnyal kevésbé. A nemzetközi joggyakorlat szerint a hadifogly tiszteknek és katonáknak megfelelő fejadagot kellett kapniuk az ételből, valamint napi pénzellátmányt. Ez azonban a háború alatt fokozatosan csökkent, s gyakran

¹⁴ Ma Kijev délkeleti kerülete a Dnyeper folyó partján, Darnyickij néven.

¹⁵ BRÄNDSTRÖM 1927: 22.

¹⁶ BRÄNDSTRÖM 1927: 22–23.

¹⁷ APPEL 1932: 62.

előfordult, hogy a pénzbeli ellátmányt egyszerűen elsikkasztották. Az élelmezés pénzbeli megváltására a rendfokozat nélküli katonák számára 25 kopejkát, a tisztek számára 75 kopejkát, majd másfél rubelt fizettek.

A cári birodalom európai részén elhelyezkedő hadifogolytáborok

Oroszország európai részén kisebb létszámú hadifogolytábort létesítettek, azok általában 2–10 ezer fős létszámmal működtek.¹⁸ A következő települések mellett voltak táborok: Almazna, Asztrahán, Bahmut, Caricin, Dubovka, Harkov, Irbit, Jaranszk, Jaroszlavl, Jekatyerinburg, Kazany, Kosztroma, Kotelnics, Kromi, Kuznyeck, Nyizsnyij Novgorod, Nolinck, Orel, Orenburg, Perm, Rosztov, Ufa, Szamara, Szaratov, Szimbirszk (ma Uljanov), Tambov, Tockoje, Vetluga, Vjatka, Vlagyimir, Volcsanszk, Volszk, Voronyezs.¹⁹ Oroszország európai részén, különösen délen, az időjárás sokkal kedvezőbb volt, mint északon, Szibériában. Habár itt olyan fertőző betegségek jelentkeztek, mint a malária. A kisebb táborok, mint például egy kétezer fős hadifogolytábor, talán „*élhetőbbnek*” bizonyultak, mint egy több tízezer fős. Továbbá a hadifoglyok a haza közelsége miatt is könnyebben viselték a fogságot, és a szállítás is rövidebb ideig tartott. Gyakran a városban helyezték el őket, több csoportban, egy-egy kő- vagy téglalapépületben. A Tatár Köztársaságban magam is láttam Jelabugában két ilyen épületet, amelyből az egyik egy volt kereskedőház, a másik a helyi, kisebb orosz laktanya épülete volt. Egy harmadik épületben biztosították az étkeztetést. Ezek az épületek a város főút-cáján helyezkedtek el. A hadifogoly-temető a várostól pár kilométerre volt, amelyet az osztrák Fekete Kereszt szervezet felújított, és emlékkeresztet is állított fel.

A jelabugai hadifogolytábor

A következőkben az Oroszország európai részén a jelabugai (Kazany körzet) hadifogolytáborban elhunytak statisztikáját (járványok, származási helyük és katonai egységek) mutatom be.

A táborban 1915 és 1917 között, a bolsevik forradalom győzelméig összesen 138-an hunytak el.

Egy fő kivételével, aki Németországból származott, mindannyian az Osztrák–Magyar Monarchia országaiból, tartományaiból valók voltak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia következő országaiból, tartományaiból kerültek ki a jelabugai hadifogolytábor halottjai:

- Stájerország: 6 fő
- Csehország: 9 fő

¹⁸ BRÄNDSTRÖM 1927: 25.

¹⁹ Ma: Almazna – Ukrajna; Bahmut – Ukrajna; Caricin (ma Volgográd) – Oroszország; Dubovka (Volgográdi járás) – Oroszország; Harkov – Ukrajna; Irbit (Jekatyerinburgi járás, Urál) – Oroszország; Jaranszk – Oroszország, a Tatár Köztársasággal szomszédos területen; Jekatyerinburg – Urál, Oroszország; Kazany – Tatárföld, Oroszország; Kosztroma – Nyizsnyij Novgorod és Moszkva között, Oroszország; Kotelnics – Kirovi kerület, folyami kikötőváros, Tatárföld fölött, Oroszország.

- Alsó-Ausztria: 21 fő
- Salzburg: 1 fő
- Magyar Királyság: 72 fő
- Tirolo: 3 fő
- Bosznia-Hercegovina: 5 fő
- Galícia: 5 fő
- Szlovénia: 2 fő
- Szilézia: 1 fő
- Morvaország: 1 fő

Az elhunyt hadifoglyok több mint fele a történelmi Magyarországról származott, majd őket követték az úgynevezett osztrák örökös tartományok volt katonái.

Az elhunytak a császári és királyi gyalogezredek, a magyar királyi honvéd gyalog- és huszárezredek, a császári és királyi népfelkelő ezredek, a hegyi vadászok, a bosznia-hercegovinai gyalogezredek, a császári és királyi lovasság soraiból kerültek ki, valamint egy civil fogoly is volt közöttük.

A halálozási okok²⁰ között az alábbiak szerepeltek: fagyási sérülések következtében 14 fő halt meg, különböző, főleg téli és kora tavaszi időpontokban. Vérhasban 7 fő, tüdőgyulladásban és szövődményeiben 18 fő, végtagüszkösödésben 2 fő, gyomor-bélrendszeri betegségben 2 fő, a Káma folyóba belefulladt 1 fő, krónikus vesegyulladásban 1 fő, reumatikus ízületi betegségben 1 fő, szívelégtelenségben 2 fő, skorbutban 1 fő, idegrendszeri betegségben 2 fő, bénulásban 1 fő halt meg, továbbá 1 fő megfulladt, 1 fő pedig felakasztotta magát (öngyilkos lett).

A rendelkezésre álló forrásaim alapján a járványok időpontjai az 1915-ös évben (a halálozásokat tekintve) az alábbiak voltak: diftériában október hónapban egy-egy fő halt meg a következő időpontokban: 18-án és 22-én, valamint december 20-án. Maláriában december hónapban egy-egy fő vesztette életét 14-én, 17-én, 21-én és 26-án.

A tífuszjárvány hosszú ideig tartott, szinte az 1915-ös év minden hónapjában voltak áldozatok: két fő hunyt el február 14-én és 19-én, márciusban 6 fő halt meg (6-án, 23-án, 25-én, két fő 27-én és egy fő 31-én). Április 2-án két fő, 5-én szintén két fő, 13-án pedig egy fő hunyt el. Májusban nem történt tífuszos haláleset. Június 29-én egy fő, július 14-én egy fő, 20-án két fő halt meg a járvány miatt. Augusztusban, szeptemberben nem volt tífuszos haláleset, viszont október 21-én egy fő vesztette életét, novemberben pedig 4 fő esett áldozatul (11-én két fő, 13-án és 29-én egy embert vitt el a járvány). Decemberben nem fordult elő tífuszos haláleset.

A tébécé (tuberkulózis, gümőkór) februártól júniusig tartott, ugyan júniusban nem volt halálos áldozat, de júliusban három beteg hunyt el. Augusztusban, novemberben és decemberben nem voltak áldozatai a járványnak. Viszont szeptember 8-án és október 4-én egy-egy hadifogoly elhunyt a betegségben. Február 13-án 1 fő, márciusban

²⁰ A jelabugai levéltár „F” jelzetei 4, 1172 szám alattiak. 2017-ig az elhunyt osztrák–magyar hadifoglyok nevét csak az Osztrák Hadtörténelmi Levéltárból ismerhették meg. Ez az 1914. október és 1916. október között elhunyt hadifoglyok nevét tartalmazza. A jelabugai városi kórház fennmaradt dokumentumaiban 140 hadifogoly neve szerepel. Az 1916–1918-as évek adatai egyelőre nem ismertek. A vonatkozó adatokat a Tatar Köztársaság jelabugai levéltára és múzeuma dolgozta fel. Numer 570 szám alatt az Osztrák Hadtörténelmi Levéltárban 102 hadifoglyról vannak adatok.

két fő (3-án és 8-án) hunyt el. A halálozásokat tekintve a járvány áprilisban tetőzhetett. Összesen hatan (2-án, 9-én, 16-án, 19-én egy-egy fő, 22-én pedig két fő) haltak meg. Májusban öt fő esett áldozatul, 1-jén két fő, 5-én, 19-én, 25-én pedig egy-egy hadifogoly. Júliusban három fő hunyt el, 6-án, 7-én és 11-én.

Vérhasban február 20-án, szeptember 26-án és 28-án, október 11-én és másnap, valamint december 20-án és 22-én haltak meg hadifoglyok.

Az adatokat vizsgálva megállapítottam, hogy 1914-ben, az első háborús évben, amikor még viszonylag kevés hadifogoly volt, illetve azok sem jutottak el a végleges táborukba, s még azok sem voltak túlszűfolva, az orvosi ellátás viszonylagosan jónak volt mondható. Az 1915-ös évre viszont a rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy milyen járványok pusztítottak a hadifoglyok között, illetőleg az is, hogy milyen halálozási okok szerepeltek a táborokban. A jelabugai hadifoglytábor elhunytjainak adataiból következtethetünk az Oroszország európai területén raboskodó hadifoglyok sorsára. A jelabugai tábor földrajzi környezete, éghajlata hasonló volt Oroszország európai részének más hadifoglytáboraihoz, így az időjárás is hasonló volt. A városi környezet is hasonlított más hadifoglytáborokhoz, s ez egyfajta könnyebbség volt a szibériai vagy a közép-ázsiai táborokhoz képest. A fenti hasonlóságok miatt jutottam arra a következtetésre, hogy a halálozási arányok, a járványok és a betegségek időbeni megjelenése ugyanolyan lehetett Oroszország egyéb, európai részen épült hadifoglytáboraiiban, mint a jelabugaiban. A hadifoglyok itt kőházakban laktak, két építményben voltak elhelyezve, a harmadik a Volga folyónál az étkezést szolgálta, ahová naponta háromszor, menetoszlopban, orosz katonai kísérettel vonultak étkezni. A menetek során nem tapasztaltak nagyobb ellenszenvet a város polgári lakossága részéről. Az elszállásolásokra kijelölt helyek egyike a rendőrség épülete volt, ahonnan a rendfenntartók máshová költöztek. A másik épület a volt rendőrség épületétől pár száz méterre található téren helyezkedett el, ez a város kereskedelmi épülete, egyfajta piactér épülete volt. A fentiek miatt a hadifoglyoknak így nem kellett saját maguknak barakkokat, más épületeket vagy földbe ásott „kunyhókat” építeniük, mint ez Szibériában vagy Közép-Ázsiában történt. Ezért a fűtési és más elhelyezési problémák nem jelentkeztek, mint az ország nem európai részen lévő hadifoglytáborokban. A szibériai és a turkesztáni hadifoglyokat a viszontagságos időjárási körülmények viselték meg a legjobban, s az is tény, hogy e két helyen kevesebben voltak az orosz orvosok is, így ha hadifogly orvos volt a táborokban, ő látta el a betegeket. Szibériából a szökés is szinte lehetetlen volt, viszont a turkesztáni táborokból tudunk hadifoglyokról, akiknek sikerült megszökniük, s átlépték az orosz–perzsa határt. Az oroszok a nagy támadások után – az első nagy galíciai ütközetekben, Czernowitz és Przemysl eleste után – az üresen álló laktanyákat használták fel Turkesztánban a mintegy 50 000 tiszt és legénységi állományú hadifogly beszállásolására. A szálláshelyek katasztrofálisan rossz higiéniai állapota miatt ugrásszerűen megemelkedett a megbetegedési és halálozási ráta Asgabat, Merv, Serachs táboraiiban és más táborhelyeken is, ami a foglyok közt szökési hullámot váltott ki. A közel fekvő perzsa határ ráadásul csalogatta őket a semleges területre.

1915 nyaráig az orosz határvédelmet nagyon lazán szervezték, ami a szökevényeknek meglehetősen megkönnyítette a dolgát. Perzsiában a csendőrség összegyűjtötte és kisebb-nagyobb csoportokban Teheránba vitte őket. Szibériában a leghírhedtebb,

legismertebb hadifoglytábor a Krasznojarszki volt.²¹ Példának ezt a hadifoglytábort használtam fel, a jelabugai és a szibériai hadifoglyok életkörülményeinek összehasonlításában. „Míg az európai Oroszországban lévő hadifoglyok már 1916-ban kaptak hazulról ruhát, mi csak 1917-ben. Gyakran már csak a segélyeknek maradéka jutott nekünk, mert mire hozzánk értek, nem kaphattunk annyit mint más táborok, melyek közelebb feküdtek.”²² Az oroszországi Krasznojarszki hadifoglytáborban 1919. január 15-én 4316 tiszt és 4746 legénységi állományú hadifogly tartózkodott.²³ A fentiekben említettem, hogy Oroszország ázsiai részén a leggyakrabban a hadifoglyokkal építették a tábort, míg ez az európai részen nem így történt, s már a kemény munkában is legyengültek, lebetegedtek a hadifoglyok.²⁴ Fontos kiemelni, hogy Jelabugában 1918-tól nem voltak harcok a vörösök és a fehérek között, valamint a Cseh Légión sem tevékenykedett a környéken, így az itteni hadifoglyok „megúszták” a hatalomátvételek utáni kivégzéseket. A hastífuszjárvány 1915-ben hatalmas méreteket öltött Krasznojarszokban is, itt már 1914-ben voltak elszigetelt esetek. 950 fő a legénységből és 26 tiszt esett áldozatul a járványnak, ez a korabeli memorandum szerint 56%-os veszteséget jelentett!²⁵ Krasznojarszokban 1915–1916 telén tömegesen betegedtek meg a hadifoglyok skorbutban, a zöldségek és a gyümölcsök hiánya miatt.²⁶ Ez a betegség a jelabugai táborban egyáltalán nem fordult elő. Mindkét táborban jelentkezett a tébécé, a szibériai táborokban nagyobb arányban fordultak elő az esetek, tekintve, hogy ott zordabbak voltak az életfeltételek a viszontagságos időjárás miatt. 1915–1916-ra a legénység 5%-a lett tüdőbeteg.²⁷ Jelabugában nem történt ekkora méretű megbetegedés.

„Az olonezi kormányzóságban 40000 hadifoglyból 10000 halt meg, főleg skorbutban, a többi örökéletre nyomorék maradt. Tozokban 17000-ból 9000, a tobolszki kormányzóságban 2000 hadifogly halt meg tífuszban. Orenburg melletti földbarakban elhelyezett hadifoglyoknál egy amerikai orvos, akinek csak nagy utánjárás után sikerült odajutnia, 50% tüdőbeteget és 40% vakot állapított meg. Skobelevben 2 hónapon belül 3000 fogoly pusztult el. Szamarkandban 5050 hadifogly halt meg maláriában. Infantban a hadifoglyok ezreiből 10% tífuszban halt meg. Ufa kormányzóság Iwanow gyáraiban 10000 beteg hadifogly volt. Szibériában Novo-Nikolajevskben a tífuszjárvány idején 15000-ből 8000 meghalt, köztük néhány orvos és 27 medikus. Krasznojarszokban, ugyancsak Szibériában 12000-ből 5000 halt meg tífuszban. Kanszokban a jénisseiski kormányzóságban (Szibéria) 1915 tavaszán skorbutjárvány tört ki, egyszerre 600 ember betegedett meg. A járvány el lett fojtva, meghalt 100 fő. Bauer orvos statisztikája szerint a verchni-udinszki táborban 30000 hadifogly közül egy év alatt járvány nélkül meghalt 4000 fő.”²⁸

²¹ Erről Stessel Ernő nyugalmazott ezredes írt a *Hadifoglyok élete Szibériában* című könyvében.

²² STESEL 1925: 3.

²³ STESEL 1925: 11.

²⁴ STESEL 1925: 4.

²⁵ STESEL 1925: 26.

²⁶ STESEL 1925: 30.

²⁷ STESEL 1925: 32.

²⁸ STESEL 1925: 182–183.

Összefoglalás

Az első világhéges során a korábbi háborúkhöz képest óriási katonatömegek kerültek hadifogságba. Ez a hadviselő feleket új és nagy kihívások elé állította. Egyrészt gondoskodni kellett róluk, betartva a közösen elfogadott és fent említett nemzetközi egyezményeket, másrészt meggátolni a lehetséges szökésüket, hogy ne csatlakozhassanak újból országuk hadseregeihez. Oroszország hatalmas területén viszonylagosan könnyen elhelyezhették a hadifoglyokat, ám az ellátásuk komoly nehézségekbe ütközött, tekintettel arra, hogy maga az Orosz Birodalom is gazdasági nehézségekkel küzdött. Az Oroszország európai részén lévő hadifogolytáborokban minden bizonnyal jobb körülmények között élhettek a hadifoglyok, mint a Szibériában vagy Közép Ázsiában sýnylödő honfitársaik. Mindezeket bizonyítják a jelabugai hadifogolytáborban uralkodó állapotok, ahol kutatásaim szerint kimutathatóan alacsonyabb volt a foglyok halálozási aránya, mint más táborokban.

1. táblázat: A halálozások számának és okának összehasonlítása a hadifogolytáborokban

A halálozás oka	1915. okt. – 1917. dec. (5000 fő átlagos létszám)	1915. okt. – 1917. dec. (11 000 fő átlagos létszám)
	Jelabugai hadifogolytábor	Krasznojarszki hadifogolytábor
tífusz	29	18
skorbut	1	23
tébécé	18+26	210
skarlát	0	279
fagyás	14	0
vérhas	29	0
diftéria	3	1
malária	4	0
egyéb	12	116
összesen	136	637

Forrás: a szerző szerkesztése

Felhasznált irodalom

- APPEL, Hermann (1932): *Unter Doppeladler und Sowjetstern. Streiflichter aus Krieg und Gefangenschaft*. Jägerndorf: K. Rieger.
- BALLA Tibor (2012): Osztrák–magyar tábornokok orosz hadifogságban az első világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125(3), 847–862.
- BRÄNDSTRÖM, Elsa (1927): *Unter Kriegsgefangenen in Rußland und Sibirien 1914–1920 [Hadifoglyok között Oroszországban és Szibériában 1914–1920]*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft.

CSIKÁNY Tamás (2010): *Az első világháború eseményei és hadművészete*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

STESSEL Ernő (1925): *Hadifoglyok élete Szibériában. Krasnojarszki fogolytábor*. Budapest: Bagó Márton és Fia Nyomda.

Internetes források

KAPLAN, James M. [é. n.]: *The Angel of Siberia*. Online: <https://nordstjernen.com/news/sweden/6562/>

RADAUER, Lena (2014): Brändström, Elsa. *International Encyclopedia of the First World War*, 2014. október 8. Online: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/brandstrom_elsa

Anna Sandströms högre lärarinneseminarium, Stockholm [é. n.]. *Svenskt kvinno-biografiskt lexikon*. Online: www.skbl.se/sv/utbildningsinstitution/Anna%20Sandstr%C3%B6ms%20h%C3%B6gre%20%C3%A4rarinneseminarium,%20Stockholm

Jogszabály

1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.TV>